

Divan Şiirinde Gazel Redifli Gazeller

Gazels With Gazel Redif In Classical Turkish Literature

Emine YENİTERZİ*

Özet

Divan şiirinde redif ahengi sağlama ve anlatımı güçlendirme özellikleri ile önem taşır. Aynı redifin kullanıldığı çok sayıda gazel mevcuttur. Bu makalede araştırmalarımız sonunda divan ve şiir mecmualarında tespit ettiğimiz “gazel” redifli on bir gazelin metni ve muhtevaları hakkında bilgi verilmektedir.

•

Anahtar Kelimeler

Divan şiiri, gazel, redif

•

Abstract

In Classical Turkish literature, redif has a great importance due to its features of providing harmony and strengthening expression. There are many gazels which have the same redif. In this paper, the text and information is given about the contents of eleven gazels that contain “gazel” redif, which are determined from divans and collections of poems.

•

Key Words

Classical Turkish literature, gazel, redif

* Prof. Dr., Selçuk Üniv. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Öğr. Üyesi, eyeniterzi@selcuk.edu.tr

Divan şiirinin en sevilen ve en yaygın nazım şekli gazeldir. Divanlarda ve şiir mecmualarında yer alan binlerce gazel; şairlerin ustalıklarını, vezne, kafiye-ye, edebî sanatlara ve dile hâkimiyetlerini, yeni hayaller ortaya koymaktaki hünerlerini göstermek için birer mihenk taşı olmuştur. Vezin ve kafiye/redif gazellerde şekil mükemmelliğinin bel kemiği gibidir. Şairler, divan tertiplerken her harften kafiyeyle şiir yazmaya dikkat etmişler; bu arada anlatıma güç katmak, ahenk ve konu birliği sağlamak için redif kullanmaya özen göstermişlerdir. Redifli gazellerin nazire yazılmaya daha yatkın olması da redifin önemini artıran bir özellik olmuştur.

Bu hususlardan hareketle gazellerde “gazel” redifinin kullanılmasını incelemek, şairlerin dilinden gazel nazım şekline dair sıfatları ve benzetmeleri tespit edebilmek için bir araştırma yaptık. Öncelikle divanlarda “lâm” kafiyeyle gazellerde kullanılan redifler dikkatimizi çekti. Arap alfabesinin bazı harflerinde şairlerin kafiye ve redif bulmakta sıkıntıya düştükleri bilinirken, “lâm” harfinin Türkçe, Arapça ve Farsça’da mevcudiyetinin şairlere kolaylık sağladığını gördük. Divanlarda “harfü’l-lâm” başlığı altındaki gazellerde; “al, bil, bul, bülbül, cemâl, çekil, degül, dest-mâl, dil, el, evvel, gel, gönül, gül, güzel, hacil, hayâl, İsmâ’îl, kâkül, karanfûl, kemâl, kıl, la’l, mâ’il, müşkil, ol, rüsül, sal, sünbül, tegâfûl, tevekkül, vaz gel, visâl, yol” gibi çok sayıda redif kullanılmıştır.

Diğer taraftan taradığımız onlarca divan ve şiir mecmuasından “gazel” ve “gazelleri” redifini taşıyan Dervîş, Hâletî, İlâhî, Nev’î, Birrî, Âlî, Atâyî, Nâbî, Sabîh, Şühûdî ve Bâlî’ye ait on bir gazel tespit ettik. Bunlardan Dervîş, Hâletî, İlâhî, Nev’î ve Birrî’nin gazelleri bir mecmuadan (İzzet Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi, Nu:14717), Atâyî ve Şühûdî’nin gazelleri bir diğer şiir mecmuasından (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan, Nu:1985); Nâbî, Âlî, Sabîh ve Bâlî’nin gazelleri ise divanlarından alınmıştır. İlk şiir mecmuası az sayıda on beş ve çoğunluk olarak da on altıncı yüzyıl şairlerinin gazellerine yer vermektedir. İkinci şiir mecmuasında da on altı ve on yedinci yüzyıl şairlerinden örnekler mevcuttur.

Gazel redifli gazellerin şairlerinden; Bâlî (ölm. 1594), Nev’î (ölm. 1599), Âlî (1541-1600), Nev’î-zâde Atâyî (ölm.1635’ten sonra), Nâbî (ölm. 1712) ve Sabîh (ölm. 1783) hakkında bilgi sahibi olduğumuz şairlerdir. Şiir mecmualarından hareketle Dervîş, Hâletî, İlâhî, Birrî ve Şühûdî’nin on altıncı yüzyıl şairleri olduğu düşünülmektedir. On altıncı yüzyıl şüara tezkirelerinin taranması ile bu görüşümüz teyid edilmiş; yalnızca Birrî’ye bu tezkirelerde yer verilmediği görülmüştür.

Dervîş (7 beyit), Hâletî(5 beyit), İlâhî(7 beyit), Nev'î(6 beyit)¹ ve Birrî'nin(5 beyit) gazelleri "Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün" kalıbıyla kaleme alınmış, birbirine nazire olan şiirlerdir. Hangisinin ilk yazılan olduğunu tespit edemediğimiz gazeller "ana/âna/âne" kafiyesini ve "gazel" redifini taşımaktadır. Gazelerde kafiyeyi oluşturan ortak kelimeler ve sayıları; zebâna/zebâne (5), âşıkâne (4), âsumâna (3), civâna (3), bahâne (2), dil-sitâna (2), yana yana (2), zamâne (2) şeklindedir.

Âlî(5 beyit) ve Atâyî'nin(5 beyit) gazelleri; "Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün" kalıbıyla düzenlenmiş ve muhtemelen Atâyî'nin gazeli Âlî'ye naziredir. "ada/âda/âde" kafiyeli gazelerde "sâde" kelimesi ortaktır ve üç kez kullanılmıştır.

Nâbî'nin gazeli; "Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün" kalıbıyla yazılmıştır. Kafiye "in", redif de "olsa gazel"dir.

Sabîh'in gazeli de; "Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün" kalıbıyla kaleme alınmıştır. Kafiyesi "âna/âne", redifi "gazel"dir. Sabîh'in gazelinin dikkati çeken bir özelliği "gazel-i dü matla" olması, yani iki matla beytine sahip olmasıdır. Sabîh Dîvânı'nda bu tarzda başka gazeller de vardır.

Şühûdî (5 beyit) ve Bâlî'nin (5 beyit) gazelleri; "Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün" kalıbıyla

yazılmıştır. Şühûdî'nin gazelinde kafiye "ânî"; Bâlî'nin gazelinde ise "âlî"dir. Her iki gazelin de redifi "gazelleri" şeklindedir. Her iki gazelde de muâsır şairlere ve gazellerine dair değerlendirmeler yer alır. Şühûdî'nin gazelinde on dört şairden; Rûhî, Revânî, Mânî, Âhî, Figânî, Huldî, Riyâzî, 'Adlî, Cinânî, Pinhânî, Hayâlî, Ânî, Fânî ve Hazânî; Bâlî'nin gazelinde ise beş şairden; Nihâlî, Cemâlî, Hayâlî, Visâlî ve Me'âlî'den söz edilmektedir. Her ikisinde de adı geçen tek şair Hayâlî'dir. Her iki şair de gazellerinde, sevgilinin güzellik unsurları ile şairlerin mahlaslarının anlamları arasında paralellik olmasına dikkat etmişlerdir.

Gazellerin muhtevası gözden geçirilince gazel nazım şekli için birçok sıfat ve benzetmenin yer aldığı görülür. Divan şiirinin genelinde, gazel kelimesi geçen beyitler taranunca şairlerin gazel için; "muhabbet-nâme, şevk-nâme ve penç beyt" terkiplerini; gazel nazım şeklinin kaleme alınması veya oluşturulması karşılığında; "gazel düzmek, gazel okumak, gazel söylemek, gazel sünûh itmek, gazel taksîm itmek, gazel tarh itmek, gazel terennüm kılmak, sebt-i gazel kılmak, gazel bağlamak" fiillerini kullandıkları görülür. Gazel okuyan anlamında; "gazel-hân ve gazel-serâ" terkipleri; gazel için; "âbdâr, âteş-feşân, cân-fezâ, dilkeş, garrâ, hikmet-nümâ, latîf, müselleme, nâzenîn, nâzûk, nev, nev-zemîn,

¹ Bu gazel yayımlanan Nev'î Dîvânı'nda yoktur.

pâkîze, ra'nâ, rengîn, sabûhî, safâ-bahş, şîrîn, şûh, tarab-engîz, tâze, yek kalem" sıfatları ve "bahr, bahr-i melâhat, vâdî-i gazel" benzetmeleri tespit edilmiştir.

Tespit ettiğimiz on bir gazelde ise şairlerin gazel için kullandığı sıfatlar; "âşîkâne, bülend mertebe, dil-nişîn, hoş-âyende-zemîn, karâr-dâde, güşâde, latîf, ma'mûr, metîn, muvahhidâne, nâzenîn-şekl, pâk, revâne, sâde, sadr-nişîn, sâf, safâ-bahş, sîne-nişîn, şâirâne, tüvendâne, yegâne"dir. Ayrıca şairlerimiz gazel için; "âb, akar su, âyîne, bâde, beyt-i emîn, cânân, dili tatlu bir cüvân, dürûg-ı maslahat-âmîz, eğlence, figân u nâle-i bülbül, hamâyil, meh-ruhân-ı mütenâsib-beden, mu'în, nakş-ı cebîn, nakş-ı nigîn, nedîm-i şûh-ı suhan-senc-i nüktedân, nemek-i sohbet-i cân, pençe, pençe-i mercân, perî-hâne, pervâne, tab'-ı şâ'ir, tâze şükûfe, vird, yâver, zebâne" benzetmelerini kullanmışlardır.

Aşağıda "gazel" ve "gazelleri" redifli on bir gazelin metni verilmektedir. Şiir mecmuaları ile ilgili çalışmaların ve divan neşirlerinin artmasıyla bu gazellere benzerlerinin eklenmesi mümkün olacaktır. Bu çalışmanın amacı, kaside ve gazelde konu birliğini sağlamada önemli rolü olan redif konusuna ve aynı redifi taşıyan manzumeler yoluyla şairlerin nazire geleneğine dikkat çekmektir.

1

Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

- 1 N'ola sunarsam eğer yâr-i dil-sitâna gazel
Olur beyân-ı gam-ı ışkumu bahâne gazel
- 2 Uçurmadan anı pervâne-veş garaz bu kim
O şem'a hâlûmi arz ide yana yana gazel
- 3 Zebânı şu'le-zenân olsa ger gazel-hânuñ
Aceb mi âteş-i dilden virür zebâne gazel
- 4 Yanardı küllî vücûdum olurdu kül ey gül
Su sepmeyeydi eğer sûziş-i nihâna gazel
- 5 Göñül virüp aña meylitse tañ mı âşıklar
Müşâbih oldu dili tatlu bir civâna gazel
- 6 Musâhib olsa kemâl ehline n'ola beñzer
Nedîm-i şûh-ı suhan-senc-i nüktedâna gazel
- 7 Diyince bu gazeli sûz-ı ışk ile **Dervîş**
Mahabbet ehli görüp didi âşîkâne gazel ²

² **Mecmûa-i Eş'âr**, İzzet Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi, Nu: 14717, yk. 66a.

2

Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

- 1 O şem'-i hüsni görüp alsa dil zebâna gazel
Zebâne-veş urur âteş o dem zebâna gazel
- 2 Kalem ki bâğ-ı belâgatda nâvdân oldı
Akar sudur ki gelüpdür o nâvdâna gazel
- 3 Olurdı başda hamâyil gibi benüm nazmum
Getürmiyor n'idelüm şimdilik zamâne gazel
- 4 O yâr hışm idüp odlara urdı eş'ârum
Aceb mi hâlümü arzitse yana yana gazel
- 5 Revâdur urşa bu beş beyt hamseye pençe ³
Ne mesnevî yitişür aña **Hâletî** ne gazel ⁴

3

Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

- 1 Cemâl-i yâra didüm ışk u âşıkâne gazel
Hem ehl-i bezme didüm ışk u âşıkâne gazel
- 2 Cemî'-i şey' aña fernûd u mazhar olmuşdur ⁵
Didüm cemâline yârüñ muvahhidâne gazel
- 3 Kadem kadem turınur nerdübân-ı ebyâtı
Bülend mertebedür irdi âsumâna gazel
- 4 Dehânı var durur ammâ ki yok gibi görünür
Hayâldür diyebilmek o mû-miyâna gazel
- 5 Garaz o gonca-i gülzâr-ı hüsni açmakdur
Figân u nâle-i bülbül gibi bahâne gazel
- 6 Latîf ü pâk ü safâ-bahş u sâf âyine-vâr
O servüñ ayağına âb-veş revâne gazel

³ urşa: Mecmûada "olsa" şeklindedir, anlam gereği düzeltilmiştir.

⁴ age., yk. 66a-66b.

⁵ aña fernûd u: Mecmuada "ene fernûn" tarzındadır. Anlam verebilmek için bu şekilde okunmuştur.

- 7 **İlâhî** kanda bilürdi hakikat-i hâli
Revâne olmasa ger kalbden lisâna gazel ⁶

4

Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

- 1 Çıkarsa kadr[i] ile evc-i âsumâna gazel
Münâsib olmaya ol serv-i dil-sitâna gazel
- 2 Hayâli nakşına müjgânımı idüp sûzen
Gözüm ilişse disem ben de ol civâna gazel
- 3 Çıkardı ipliği bâzâra şette-i nazmuñ
Düşeydi dür dişi vafında bir yegâne gazel
- 4 Mezâkı olsa eğer çâşnî-i şî'rümünden
Cihânda almaz idi kimseler zebâna gazel
- 5 Görince gönlüm alur **Nev'iyâ** güzel görsem
Göreydünüz nic' olur siz de âşıkâne gazel
- 6 Gazel-serâlîğa hiç böyle bir zemîn olmaz
Semend-i tab'ı koşup söylesün zamâne gazel ⁷

5

Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

- 1 Dehânı yâdına vird olalı zebâna gazel
Derûn-ı sînede eglence oldı câna gazel
- 2 Lisân-ı hâl ile her râz-ı âşık-ı zârı
Terahhum eyleyüp i'lâm ider civâna gazel
- 3 Yazardum âh ile eflâke kasruñ ebyâtn
Müyesser olsa yazılmak ger âsumâna gazel
- 4 Helâk olursa hasedden 'aceb mi hasm-ı denî
Bilür ki dâd-ı Hudâdur bu nâ-tüvâna gazel

⁶ age., yk. 66b.

⁷ age., yk. 66b-67a.

- 5 Yazılır okınur eş'âr eğerçi bî-haddür
Ziyâde az olur ey **Birrî** şâ'irâne gazel ⁸

6

Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

- 1 Gördüm ol seng-dil ezberledi bir sâde gazel
Kazdı üstâd-ı cefâ levha-i pûlâda gazel
- 2 Zülf-i pîçidesi çok medhe⁹ ser-âvâz ammâ
Az olur n'eyleyelüm kâfiye-i hâda gazel
- 3 Hâba varsam o gazâlâne güzel fikri[y]le
Uyanınca okuram âlem-i rü'yâda gazel
- 4 Göricek la'lüfî vasf eyledüğüm ayb itme
O kadar mest olana ancak olur bâde gazel
- 5 **Âliyâ** dikkat-i rengîni beğenmezler ise
Vardı ebnâ-yı zamâna yine bir sâde gazel ¹⁰

7

Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

- 1 Visâl için sunar ol yâre her fütâde gazel
Dürûg-ı maslahat-âmîz olur arada gazel
- 2 O gül-ruha yürü ahvâli açıcak söyle
Düşerse fırsat eğer okı bir güşâde gazel
- 3 İzârı vasfını yazdukda hattını yâd it
O yâr-i ehl-i dile arza kılma sâde gazel
- 4 Saçuñ hevâsı ile düşdi özge sevdâya
Bu deñlü bağladılar yine ol hevâda gazel
- 5 Virür karâr dil-i bî-sükûna gâyetde
Atâyî şî'ri gibi bir karâr-dâde gazel ¹¹

⁸ age., yk. 67a.

⁹ medhe: Divanda "kadha" şeklindedir, anlam gereği düzeltilmiştir.

¹⁰ Kudret Altun, **Gelibolulu Mustafa Âlî ve Divânı (Vâridâtü'l-Enikâ)**, Niğde 1999:366.

¹¹ **Mecmûa-i Eş'âr**, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan, Nu:1985, yk. 50a.

8

Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

- 1 Zâhir ü bâtını ma'mûr u metîn olsa gazel
Sûrete yâver ü ma'nâya mu'în olsa gazel
- 2 İtse te'sîr dil-i sâmi'a hâh u nâ-hâh
Dil-nişîn sîne-nişîn sadr-nişîn olsa gazel
- 3 Yalıñuz safha-i mecmû'alara olmasa kayd
Levha-i mihr ü mehe nakş-ı cebîn olsa gazel
- 4 Gûş iden seng-dil olursa bile itse eser
Mâ'il-i merteb[e]-i nakş-ı nigîn olsa gazel
- 5 Tohmdan hâsıl olan tâze şükûfe mânend
Nâzenîn-şekl ü hoş-âyende-zemîn olsa gazel
- 6 Girmese mahzen-i elfâzına düzdîde metâ'
Bender-i nâtkada beyt-i emîn olsa gazel
- 7 Meh-ruhân-ı mütenâsib beden-âsâ **Nâbî**
Olsa hem-vâre ne gass ü ne semîn olsa gazel ¹²

9

Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

- 1 Ne gerek nükteverâne ne edîbâne gazel
Merd-i nâ-fehme gerek sâde tüvendâne gazel
- 2 Ne dem ol şâ'ir-i nâz okusa mestâne gazel
Başka bir neşve virür tab'-ı suhan-dâna gazel
- 3 Kaddine mısra'ın ebrûlarına matla'ını
Nice tanzîr iderek beñzer o cânâna gazel
- 4 Sîne-çâk öyle bir abdâl ki söyler kalemüm
Bir ayag üzre nice zümre-i 'irfâna gazel
- 5 Peñç beytin nüket-i la'lüñ idince rengîn
Bahr-i nazm içre döner peñçe-i mercâna gazel

¹² Ali Fuat Bilkan, **Nâbî Divânı**, C.II, İstanbul 1997:828-829.

- 6 O perînüñ ki hayâliyle ola mâl-â-mâl
Tab'-ı şâ'ir-veş olur 'ayn-ı perî-hâne gazel
- 7 Bü'l-aceb pîr-i mugân bir pula almaz gün olur
Nemek-i sohbet-i cân meclis-i rindâna gazel
- 8 Ola vâsf-ı nîgeh-i çeşm-i gazâlâne-i yâr
Hayret-efzâ görünür dîde-i im'âna gazel
- 9 Sala manzûme-i vasla zer ü sîmüñ gayrı
Ne kasîde gerek ol yâra **Sabîhâ** ne gazel ¹³

10

Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün

- 1 Vâsf-ı ruhuñda Rûhî Revânî gazelleri
Tasvîr-i hüsnüñ itmede Mânî gazelleri
- 2 Medh itmek ile kâkül ü kadd-i bülendüñi
Ayyûka çıkdı Âhî Figânî gazelleri
- 3 Ey hûr-çihre cennet-i kûyuñ beyân ider
Huldî Riyâzî 'Adnî¹⁴ Cinânî gazelleri
- 4 Ta'rîf ider dehân u miyân u cemâlüñi
Pinhânî vü Hayâlî vü Ânî gazelleri
- 5 Hakkâ budur **Şühûdî** fenâdan haber virür
Bâğ-ı cihânda Fânî Hazânî gazelleri ¹⁵

11

Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün

- 1 Medh itdi kadd-i yâri Nihâlî gazelleri
Hüsn-i kelâm-ı yâr Cemâlî gazelleri
- 2 Añlatmadı hayâli okumakla her hayâl
İRmez hayâl-i yâre Hayâlî gazelleri

¹³ Vicdan Özdingiş, **Sabîh, Hayatı, Eserleri ve Dîvân'ının Tenkidli Metni**, SÜ SBE Yayınlanmamış DT, Konya 1998:II/690.

¹⁴ Adnî: Mecmuada "Adlî" şeklindedir, anlam gereği düzeltilmiştir.

¹⁵ **Mecmûa-i Eş'âr**, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan, Nu:1985, yk. 93b.

- 3 Şi'r-i zülâlî ile lebin sormağa anuñ
Bir kez ele gireydi Visâlî gazelleri
- 4 Ölmek dirilmek âşıkâ cânâ latîfedür
İrmez me'âl-i aşka Me'âlî gazelleri
- 5 Vâsf itdi la'î dil-beri şîrîn kelâmla
Bal çaldı halkuñ ağızına **Bâlî** gazelleri ¹⁶ ©

¹⁶ Muhammed Yaşar, **Bâlî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Dîvânının Tenkitli Metni**, SÜ SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2005:262.